

УДК 81'42:159.9:316.6

**Храбан Т. Є.,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри психології,
Білоцерківський інститут неперервної професійної освіти**

**ДИСКУРСИВНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ВІЙНИ:
ПСИХОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ СМИСЛОТВОРЕННЯ
У ВІЙСЬКОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ**

Російсько-український воєнний конфлікт, який триває з 2014 року та вийшов на етап повномасштабного зіткнення у 2022 році, спричинив потужний імпульс до активізації міждисциплінарних досліджень, спрямованих на осмислення психологічних, соціолінгвістичних і культурних феноменів, пов'язаних із війною, військовою службою,

колективною та індивідуальною травмою, а також із соціальною організацією військових структур і комунікацією в умовах збройного протистояння. Відображення війни у мовленні та комунікації стало предметом уваги не лише психологів і соціологів, а й лінгвістів, культурологів, філософів. Іманентною властивістю мови є здатність фіксувати, передавати й інтерпретувати психологічні (емоційні) стани, настанови та переживання індивіда через специфічні одиниці мови й мовлення. Саме тому проблематика функціонування індивідуальної психіки військовослужбовця та соціальної психіки військових спільнот у контексті воєнних подій набуває особливої ваги в сучасних наукових дослідженнях. Зростає інтерес до аналізу того, як мовні практики відображають і водночас формують внутрішній світ особистості, залученої до воєнного дискурсу.

Особливе місце серед таких досліджень посідає неінституційний військовий дискурс – комунікативна практика, що розгортається поза межами офіційного військового простору та втілює емоційно-оцінне, розмовно-побутове осмислення воєнних подій, реалій і людських доль. Цей дискурс охоплює мовлення військових, ветеранів, волонтерів, цивільних осіб, які безпосередньо або опосередковано взаємодіють із війною. Його особливістю є підвищений рівень суб'єктивності, інтенсивність емоційних проявів і прагнення зафіксувати особистий досвід через мовлення. Відтак, неінституційний військовий дискурс стає полем для вивчення механізмів дискурсивного конструювання соціальної та психологічної реальності війни. Категорія *дискурс* окреслює низку базових вимірів – лінгвістичних і нелінгвістичних, глобально-соціокультурних і індивідуально-особистісних, стабільно-змістових та ситуаційно-динамічних. Ці виміри поєднані в єдиний комунікативний акт, у якому чітко простежується психологічна складова. У сучасних наукових дослідженнях активно застосовуються такі поняття, як *військовий дискурс*, *політичний дискурс*, *журналістський дискурс* тощо. Вони підкреслюють специфіку мовних практик у межах певних соціальних і професійних сфер, а також акцентують на необхідності підвищення соціальної релевантності психологічних і лінгвістичних досліджень. Такі дослідження виконують не лише світоглядну функцію – тобто конструюють образ людини, на основі якого формується уявлення про суспільство, – а й функцію соціального моделювання, сприяючи створенню нових форм комунікативної взаємодії та соціальних практик. Виходячи з положення, що військовий дискурс належить насамперед до соціального виміру війни, і спираючись на розробки в галузі соціальної психології та соціолінгвістики, можна констатувати, що психолінгвістичні концепції

сприйняття та декодування мовлення в неінституційному військовому дискурсі тісно перетинаються із глобальними соціальними категоріями. Як зазначає С. Гарт, дискурс – це не лише лінгвістична практика, адже він перебуває усередині соціальної практики й сам по собі є соціальною практикою, що сприяє формуванню соціальних систем, ситуацій, інституцій та ідеологій, у які він закладений [3, с. 37]. Таким чином, аналіз неінституційного військового дискурсу пов'язаний насамперед із вивченням соціальної та комунікативної природи людини, яка взаємодіє із соціумом у сімейному, зокрема мовному, середовищі. Постіндустріальна соціальність, трансформована досвідом війни, внесла суттєві корективи в інтерпретацію традиційно досліджуваних соціальних процесів і дозволила виявити нові феномени – насамперед, мовні стратегії виживання, вербалізацію травматичного досвіду, комунікативні практики солідарності та опору [4, с. 83]. У зв'язку з цим особливою актуальності набувають методології, що дозволяють глибше осмислити взаємодію мови, психіки й соціуму в умовах воєнної реальності. Дискурсивна парадигма дослідження неінституційного військового дискурсу відповідає сучасній науковій тенденції – фокусуванню уваги на реальній людині, її життєвих ситуаціях і досвіді війни. Оскільки дискурс – міждисциплінарний об'єкт, розширюється сфера контактів як із суміжними дисциплінами, так і з різними галузями психології. Тим самим створюються умови для розлогого і різноманітного застосування отримуваних даних і, що не менш важливо, відкриваються нові теми, які раніше були приховані так званими “кордонами” між різними галузями знання. Таким чином, російсько-український воєнний конфлікт став не лише масштабним суспільно-політичним явищем, а й потужним каталізатором теоретичних пошуків у сфері соціальної психології, психолінгвістики та дискурсології. Дослідження неінституційного військового дискурсу відкриває нові горизонти для осмислення комунікативної природи людини, механізмів конструювання ідентичності, колективної пам'яті та психологічної адаптації в умовах війни.

Досвід аналізу вітчизняних і зарубіжних наукових праць свідчить про високу ефективність дискурсивного підходу у вивченні текстів, що продукуються військовими, а також у розкритті психологічної, соціальної та культурної природи військової комунікації. Військовий дискурс, зокрема в умовах сучасних воєнних конфліктів, розглядається як особлива форма соціальної взаємодії, у якій мова виступає не лише інструментом передачі інформації, а й засобом формування спільного досвіду, колективної пам'яті та системи цінностей. Саме через мовні практики відбувається осмислення, інтерпретація та символічне

відтворення війни як соціального феномену [2, с. 182]. Таким чином, мова у військовому контексті виконує функцію не лише опису подій, а й конструювання смислів, ідентичностей, стратегій поведінки та моделей взаємодії між учасниками комунікативного процесу. У межах психолінгвістичного та соціолінгвістичного аналізу неінституційного військового дискурсу особливу увагу приділяють горизонтальному компоненту мовленнєвої діяльності – зовнішньомовленнєвій фазі формування висловлювання [4, с. 83]. Цей етап є ключовим для визначення граматичного структурування, вибору лексичних засобів, синтаксичних моделей та способів експлікації внутрішніх смислів. Мовлення військовослужбовця в цьому контексті трактується як результат складної взаємодії внутрішніх когнітивно-смыслових процесів і зовнішніх соціально-комунікативних умов, у межах яких формується вербалізований продукт – мовленнєвий твір, спрямований на досягнення конкретного комунікативного ефекту.

Дискурс постає як багаторівнева комунікативно-знакова система, аналіз якої передбачає врахування низки взаємопов'язаних аспектів. У межах соціально-психологічного та соціолінгвістичного підходів доцільно виокремити такі рівні аналізу неінституційного військового дискурсу: 1) інтенціональний рівень – охоплює комунікативні наміри, стратегії й установки мовців, пов'язані з культурною самоідентифікацією, збереженням внутрішньої цілісності та захистом спільних цінностей у межах військової спільноти; 2) актуальний рівень – стосується реалізації цих інтенцій через символічні, метафоричні та концептуальні моделі, які відображають образ війни, формують уявлення про героїзм і спільну мету; 3) прагматичний рівень – охоплює психологічні механізми адаптації до екстремальних умов, подолання стресу, підтримання внутрішньої рівноваги та колективної солідарності через мовну взаємодію; 4) ідентифікуючий рівень – пов'язаний із процесами побудови групової ідентичності, створенням опозиції «свій – інший», консолідацією військової спільноти та відтворенням символічних меж між «власним» і «чужим» простором; 5) контекстуальний рівень – відображає соціокультурні, історичні, політичні та інформаційні фактори, що визначають смислове наповнення комунікації, зокрема в умовах трансформації суспільних уявлень про війну та безпеку; 6) емоційний рівень – характеризує специфіку емоційно-смыслову домінанту військового дискурсу, у якому вербалізуються страх, мужність, втрати, взаємопідтримка, патріотизм і моральна стійкість [1]. Усі ці виміри відображають загальну тенденцію сучасних гуманітарних наук до переорієнтації на соціально-психологічну онтологію, у центрі якої перебувають реальні

людські спільноти з їхніми специфічними комунікативними практиками. У такій парадигмі мова розглядається не як статична система, а як динамічний інструмент формування соціальної реальності, у якій значення постійно конструюються та переосмислюються. Діалогічність, багатозначність і варіативність комунікації постають як природні характеристики соціального буття, де правила побудови дискурсу мають імовірнісний, а не детермінований характер. Аналіз текстів, що продукуються військовими в реальних мовленнєвих ситуаціях, потребує урахування комплексу екстралінгвістичних чинників – соціокультурного контексту, психологічного стану комунікантів, цілей спілкування, формальної та неформальної ієрархії у військових колективах. Неінституційний військовий дискурс у цьому контексті виступає не лише джерелом даних для аналізу командної мови чи стратегій керування, а й матеріалом для вивчення процесів соціалізації, становлення моральних орієнтирів, колективних переконань і культурних моделей поведінки [1].

Отже, неінституційний військовий дискурс доцільно трактувати як багатовимірне явище, у якому поєднуються символічно-архетипний, смисловий і соціально-психологічний рівні. Він не є замкненою системою, відірваною від соціальної реальності, а функціонує у тісному зв'язку з культурними, історичними та психологічними чинниками – національною системою цінностей, груповими зв'язками, традиціями спілкування та процесами колективної ідентифікації. Таким чином, військовий дискурс виступає не лише об'єктом мовознавчого чи психологічного аналізу, а й простором соціального конструювання, у межах якого відбувається формування нових моделей мислення, взаємодії та сприйняття війни в сучасному суспільстві. Мова війни постає не лише як засіб опису воєнних подій, а як активний інструмент формування соціальної реальності, у межах якої вибудовуються нові значення, ідентичності та культурні орієнтири. Війна має виразну дискурсивну природу, адже її осмислення, інтерпретація та символічне відображення відбуваються через мовні практики, які водночас фіксують і конструюють колективний досвід. У межах військового дискурсу мова набуває функції творення соціальної ідентичності. Саме через неї утверджується опозиція «свій – чужий», визначаються межі колективної спільноти, формуються образи героїв, захисників і противників. Таким чином, дискурс війни виконує не лише комунікативну, а й ідеологічну функцію, закріплюючи певні моделі поведінки, ціннісні орієнтири та символічні структури, що підтримують єдність групи [1]. Психологічний вимір військової комунікації виявляється у здатності мови виконувати адаптаційну та захисну

функції. Мовні практики стають способом подолання стресу, осмислення травматичного досвіду та підтримання внутрішньої рівноваги у кризових ситуаціях. Через дискурс відбувається перетворення особистісних переживань у спільні наративи, які забезпечують психологічну стійкість та емоційну згуртованість військових колективів. Військовий дискурс, особливо у його неінституційних формах, детермінується соціокультурним і політичним контекстом. Історичні традиції, національні цінності та культурні архетипи впливають на способи репрезентації війни, визначаючи її смислові рамки та емоційно-ціннісне наповнення. У цьому сенсі мова війни стає простором збереження колективної пам'яті, засобом трансляції досвіду та формування національної свідомості. Дискурсивні механізми війни є багаторівневими і динамічними: вони охоплюють індивідуальні інтенції мовців, колективні наративи та соціальні стратегії інтерпретації реальності [1]. Сенси, що виникають у військовій комунікації, не є сталими – вони змінюються під впливом ситуації, контексту й емоційного стану учасників взаємодії.

Отже, дослідження мови війни відкриває широкі можливості для міждисциплінарного аналізу, що поєднує підходи психолінгвістики, соціолінгвістики, когнітивної психології та культурології. У такій перспективі мова розглядається не лише як канал передавання інформації, а як соціальний механізм творення реальності, у межах якого конструюються не тільки воєнні події, а й сама система цінностей, ідентичностей і соціальних відносин, що формують обличчя сучасного суспільства.

Література

1. Khraban T. A Discursive Approach to Modern Ukrainian Non-institutional Military Discourse. *Social Communications: Theory and Practice*. 2021. Vol. 13(2). URL : <https://doi.org/10.51423/2524-0471-2021-13-2-3>.
2. Khraban T. Perceptions of Heroes and Heroism among Ukrainian Military Youth. *Polish Sociological Review*. 2025. Vol. 230(2). P. 181–192. URL : <https://doi.org/10.26412/psr230.05>
3. Kress G., Bezemer J. Multimodal Discourse Analysis. *The Routledge Handbook of Discourse Analysis* / ed. by M. Handford, P. J. Gee. [2nd ed.]. London : Routledge, 2023. P. 35–54.
4. Lemke J. Multimedia and Discourse Analysis. *The Routledge Handbook of Discourse Analysis* / ed. by J. P. Gee, M. Handford. Routledge, 2013. P. 79–89.